

rozprawy i studia

KAROLINA PAWLAK, WALENTY POCZTA¹

POTENCJAŁ POLSKIEGO ROLNICTWA PIĘĆ LAT PO AKCESJI DO UE JAKO PRZESŁANKA JEGO KONKURENCYJNOŚCI²

Abstrakt. Celem artykułu jest zidentyfikowanie konkurencyjności potencjalnej (zasobowo-nakładowej) rolnictwa polskiego w warunkach integracji z UE poprzez dokonanie oceny zasobów czynników produkcji i ich nakładów oraz relacji między nimi, jak również wskazanie zmian w strukturze gospodarstw rolnych w Polsce oraz skali wytwarzania w tych gospodarstwach. Przeprowadzone analizy dowiodły, że chociaż w warunkach akcesji rolnictwo polskie osiągnęło istotny postęp produkcyjno-ekonomiczny, nadal cechuje je niska produktywność, co świadczy o jego wadliwej strukturze agrarnej i wytwórczej oraz konieczności dalszych przemian w tym zakresie.

Słowa kluczowe: potencjał konkurencyjny, zasoby i nakłady czynników produkcji, relacje między czynnikami produkcji, struktura gospodarstw rolnych, skala wytwarzania w gospodarstwach rolnych

WPROWADZENIE

W warunkach postępujących procesów globalizacji gospodarki światowej, regionalnej integracji gospodarczej oraz liberalizacji światowego handlu rolnego konkurencyjność, rozumiana jako zdolność konkurowania, stała się dominującym credo [Woś 2003]. Będąc przedmiotem zainteresowania wielu dyscyplin naukowych, konkurencyjność jest rozpatrywana z różnych punktów widzenia, przy zróżnicowanym poziomie agregacji i z położeniem nacisku na aspekty istotne dla danej dyscypliny [Adamowicz 1999]. Zawsze jed-

¹ Autorzy są pracownikami naukowymi Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu (e-mail: pawlak@up.poznan.pl; poczta@up.poznan.pl).

² W artykule wykorzystano fragmenty ekspertyzy prof. dr. hab. W. Poczty wykonanej na zlecenie IERiGŻ-PIB w ramach tematu badawczego 4001 *Polski sektor żywnościowy w pierwszych latach członkostwa*.

nak, jak wskazują Lubiński i inni [1995], jest pojęciem wartościującym i określającym pewien stan pożądany. W naukach ekonomicznych pojęcie konkurencyjności może być odnoszone do podmiotów gospodarczych, sektorów gospodarek narodowych, krajów lub regionów. Może ono oznaczać ocenę *ex post* rezultatu walki konkurencyjnej w określonym momencie czasowym bądź długookresową zdolność do zachowania lub poprawy posiadanej pozycji konkurencyjnej – także w przyszłości, a więc w ujęciu *ex ante* [Rytko 2003].

Nieco inaczej definiują konkurencyjność Buckley i inni [1988]. Wyróżniają oni: potencjał konkurencyjny (*competitive potential*), związany przede wszystkim z dostępnością zasobów lub czynników produkcji, pozycję konkurencyjną, czyli rezultaty konkurowania (*competitive performance*) oraz procesy zarządzania konkurencyjnością (*management process*), określające optymalne działanie i wykorzystanie posiadanego potencjału w celu osiągnięcia określonej pozycji konkurencyjnej. Autorzy ci podkreślają, że pomiędzy wyróżnionymi aspektami konkurencyjności zachodzą sprzężenia zwrotne. Potencjał konkurencyjny w części warunkuje procesy zarządzania konkurencyjnością, a te z kolei wpływają na rozmiary i jakość potencjału. Ponadto zarówno potencjał konkurencyjny, jak i sposób zarządzania konkurencyjnością są determinowane przez osiągnięte rezultaty.

Konkurencyjność rozumiana jako „...rywalizacja pomiędzy podmiotami gospodarczymi o osiągnięcie korzyści ekonomicznych na arenie międzynarodowej” wyraża się ich zdolnością do generowania relatywnie wysokich przychodów z czynników produkcji, będących w ich dyspozycji, przy względnie wysokim zatrudnieniu, w warunkach trwałego otwarcia na świat zewnętrzny [Stachowiak 2004]. Oznacza to, że konkurencyjność gospodarki narodowej na rynku międzynarodowym ma swoje podstawy w konkurencyjności różnorodnych podmiotów gospodarczych (głównie przedsiębiorstw), które działają w jej granicach. Im wyższy poziom nowoczesności i jakości reprezentują krajowe podmioty gospodarcze oraz im efektywniejsza jest ich działalność, tym większe szanse sprostania wymogom międzynarodowej konkurencji zyskuje gospodarka narodowa. Taki pogląd przejawia się w pracach: Chesnais [1988], Lubińskiego i innych [1995], Goryni [1996]³, Jelińskiego [2003] oraz Stachowiaka [2004]. Jednocześnie autorzy ci wyrażają przekonanie, że „...konkurencyjność gospodarki (lub jej sektora) jest czymś więcej niż tylko przeciętna konkurencyjność przedsiębiorstw” [Chesnais 1988] i nie można jej traktować jako „prostej sumy międzynarodowej konkurencyjności podmiotów gospodarczych funkcjonujących na jej terenie” [Lubiński i in. 1995]. Jak pisze Chesnais [1988], konkurencyjność przedsiębiorstwa odzwierciedla nie tylko sukcesy zarządu w kierowaniu firmą, ale wyrasta również z siły i efektywności struktury produkcyjnej gospodarki narodowej, infrastruktury technicznej i innych czynników zewnętrznych, które

³ Gorynia [1996] podkreśla, że przewaga konkurencyjna przedsiębiorstw ma charakter pierwotny, natomiast przewaga konkurencyjna kraju (regionu) – wtórny.

może wykorzystać przedsiębiorstwo. Wynika z tego, że konkurencyjność międzynarodowa poszczególnych sektorów lub gospodarek krajowych kształtuje się pod wpływem siły konkurencyjnej poszczególnych podmiotów gospodarczych, działających w jej granicach, ale z wykorzystaniem efektu synergii wywołanym przez otoczenie, w którym tym podmiotom przyszło funkcjonować.

Wydaje się, że o przyszłej konkurencyjności polskiego sektora rolnego w Unii Europejskiej przesądzi efektywność wykorzystania potencjału produkcyjnego warunkowana strukturami produkcyjnymi oraz możliwości lokowania części produkcji rolniczej na rynku pozakrajowym. Na wskazane imperatywy konkurencyjności polskiego rolnictwa wpływać będą także czynniki znajdujące swoje źródło we wspólnej polityce rolnej UE oraz sposobie organizacji i funkcjonowania poszczególnych rynków rolnych [Siemiński 2008]. W tym kontekście, rozpatrując potencjalne zdolności konkurowania polskiego rolnictwa na jednolitym rynku europejskim, znaczenia nabiera jego konkurencyjność potencjalna (zasobowo-nakładowa).

Ze względu na duże zasoby ziemi i pracy zgromadzone w polskim rolnictwie można stwierdzić, że jego potencjał produkcyjny, a zarazem konkurencyjność zasobowa w stosunku do rolnictwa unijnego są istotne. Jednakże zarówno zasoby ziemi, jak i pracy stanowią wielkie „potencjały uspięte”, które w sprzyjających warunkach zewnętrznych mogą być skutecznie wykorzystane, a w niesprzyjających – będą stanowiły obciążenie i hamulce rozwoju [Woś 2003]. Wydaje się, że w chwili obecnej potencjał produkcyjny rolnictwa polskiego, wyrażony dużymi zasobami użytków rolnych i pracy, znajdujących się w mało efektywnych strukturach rolnych, może stanowić obciążenie dla samego rolnictwa. Jednocześnie „drzemiące w rolnictwie zasoby produkcyjne” mogą stwarzać szansę jego rozwoju, pod warunkiem że zostaną wykorzystane w efektywnie funkcjonujących strukturach rolnych. Zagadnienia przemian struktury gospodarstw rolnych oraz efektywnego wykorzystania zgromadzonych w nich zasobów w okresie poakcesyjnym poruszane są w wielu publikacjach, m.in.: Józwiaka i Mirkowskiej [2008], Poczty i innych [2008], Józwiaka [2009], Dzuna i Józwiaka [2009], *Wpływ zmian...* [2009]. W prezentowanym artykule większą uwagę niż na gospodarstwa rolne skierowano na analizę potencjału konkurencyjnego sektora rolnego jako całości oraz na uwarunkowania strukturalne potencjału polskiego sektora rolnego na tle pozostałych krajów UE w aspekcie wpływu sytuacji zasobowej, nakładowej i strukturalnej na potencjał konkurencyjny. Celem artykułu jest zidentyfikowanie potencjału konkurencyjnego rolnictwa polskiego w warunkach integracji z UE pięć lat po akcesji, poprzez dokonanie oceny zasobów czynników produkcji i ponoszonych nakładów oraz relacji między nimi, jak również wskazanie zmian w strukturze gospodarstw rolnych w Polsce oraz skali wytwarzania w tych gospodarstwach.

W artykule analizowano potencjał polskiego sektora rolnego oraz wpływ WPR na rolnictwo polskie, zwykle przedstawiając najpierw w ujęciu dynamicznym przemiany w sektorze rolnym w okresie poakcesyjnym w stosunku do sy-

tuacji sprzed akcesji, a następnie odnosząc sytuację w rolnictwie polskim do sytuacji w rolnictwie UE oraz poszczególnych krajów członkowskich Unii, starając się tym sposobem ukazać potencjał zasobowy, nakładowy i strukturalny rolnictwa polskiego na tle rolnictwa Wspólnoty.

ZASOBY I NAKŁADY CZYNNIKÓW PRODUKCJI ORAZ RELACJE MIĘDZY NIMI

Zasoby czynników produkcji bądź strumień ich nakładów stanowią podstawowe elementy potencjału produkcyjnego rolnictwa, który uzależniony jest od ich ilości, jakości i wzajemnych relacji [Poczta 2003]. Jako miary zasobów bądź nakładów czynników produkcji przyjęto: w przypadku czynnika „ziemia” – jej obszar, w przypadku czynnika „praca” – nakłady zasobów pracy wyrażone w rocznych jednostkach pracy (AWU)⁴ dla uzyskania możliwie dużej porównywalności międzynarodowej, natomiast w przypadku czynnika „kapitał” – ponoszone nakłady tego czynnika, czyli zużycie pośrednie (nakłady środków obrotowych) i amortyzację (nakłady środków trwałych).

W ujęciu sektorowym w okresie poakcesyjnym w rolnictwie polskim nie zaszły zasadnicze zmiany w zakresie wykorzystywanych zasobów czynników produkcji. Niemniej jednak można obserwować pewne przeobrażenia, które przynajmniej w części można przypisać faktowi akcesji (tabela 1). W największym stopniu dotyczą one zasobów ziemi. W latach 2002–2005 nastąpiło zmniejszenie powierzchni użytków rolnych o prawie 1 mln ha UR, natomiast w okresie 2005–2007 obszar użytków rolnych uległ zwiększeniu o prawie 300 tys. hektarów. Można wnioskować, że wiąże się to z poprawą ekonomicznych warunków produkcji rolnej, a głównie z możliwością uzyskania dopłat bezpośrednich z chwilą akcesji Polski do UE.

W zasadzie żadnym zmianom nie ulegały nakłady pracy przedstawione poprzez liczbę rocznych jednostek pracy (AWU). Ich liczba w analizowanym okresie mieściła się w przedziale 2250–2300 tys. AWU. Dużym problemem jest jednak brak lub bardzo niski poziom wykształcenia rolników kierujących gospodarstwem, bowiem obserwuje się pozytywną zależność między wykształceniem rolników a osiąganymi przez nich wynikami produkcyjnymi [Klepacki 2005]. Także Gałczyńska [1998] zauważa, że podnoszenie poziomu wykształcenia ludności związanej z rolnictwem jest niezwykle ważne, ponieważ zarówno wykształcenie rolnika, jak i jego wiek odgrywają dużą rolę w przyswajaniu innowacji w gospodarstwie. Zmiany zachodzące w ostatnich latach w poziomie wykształcenia ludności wiejskiej są korzystne, nadal jednak widoczna jest dominacja ludności najslabiej wykształconej, szczególnie wśród ludności rolniczej, a osoby najlepiej wykształcone nie są na ogół w sposób bezpośredni związane z rolnictwem [Wasilewska 2006]⁵.

⁴ AWU (Annual Work Unit – roczna jednostka pracy) – według GUS, 1 AWU = 2120 godzin pracy w roku (265 dni × 8 godzin).

⁵ Pomiar nakładów pracy pomija jakość zasobów i nakładów pracy, także wynikających z wykształcenia pracujących w rolnictwie.

TABELA 1. Powierzchnia UR, nakłady pracy i nakłady kapitałowe w rolnictwie polskim i relacje między nimi w latach 2002–2007

Rok	Powierzchnia UR ogółem ^a [tys. ha]	Roczna jednostka pracy [tys. AWU]	Nakłady kapitałowe (zużycie pośrednie i amortyzacja) [mln zł] ceny stałe 2007 roku
2002	16 899,3	2254,8	45 861,3
2005	15 906,0	2291,9	44 602,8
2007	16 177,1	2299,3	50 371,0

Relacje między czynnikami i/lub nakładami produkcji			
Rok	Powierzchnia UR na 1 AWU [ha]	Wartość nakładów kapitałowych na 1 AWU [tys. zł]	Wartość nakładów kapitałowych na 1 ha UR [tys. zł]
2002	7,49	20,3	2,7
2005	6,94	19,5	2,8
2007	7,04	21,9	3,1

^a Do 2006 roku do użytków rolnych zaliczano: grunty orne (w tym łąki i ugory), sady, łąki i pastwiska, natomiast od 2007 roku do użytków rolnych zalicza się: grunty orne, sady łąki i pastwiska w tzw. dobrej kulturze rolnej, utrzymywane zgodnie z normami określonymi w Rozporządzeniu Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 12.03.2007 roku w sprawie minimalnych norm (Dz.U. nr 46, poz. 306), które wypełnia podstawowe wymagania określone w art. 5 rozporządzenia Rady WE nr 1782/2003 oraz użytki rolne pozostałe. Zatem ogólna powierzchnia użytków rolnych obejmuje użytki rolne w „dobrej kulturze” i użytki rolne pozostałe (w 2007 roku użytki rolne w „dobrej kulturze” obejmowały powierzchnię 15 477,2 tys. ha, a użytki rolne pozostałe powierzchnią 699,9 tys. ha). Dane od 2007 roku nie są w pełni porównywalne z danymi za lata wcześniejsze.

Źródło: *Systematyka i charakterystyka...* [2003], *Charakterystyka gospodarstw...* [2006, 2008], *Rolnictwo w 2007* [2008], obliczenia własne.

Około 10-procentowemu przyrostowi w 2007 roku w stosunku do wcześniejszych analizowanych lat uległy nakłady kapitałowe w cenach stałych, liczone jako suma zużycia pośredniego i amortyzacji. Wzrost nakładów inwestycyjnych dotyczył przede wszystkim dużych, rozwojowych gospodarstw i był finansowany ze środków UE, pochodzących w okresie przedakcesyjnym z programu SAPARD, a po integracji Polski z UE – z Sektorowego Programu Operacyjnego „Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich”, jak również z Planu Rozwoju Obszarów Wiejskich.

Brak zmian w zasobach lub nakładach czynników produkcji lub ich stosunkowo niewielki wymiar sprawiły, że istotnym zmianom nie uległy również relacje między czynnikami produkcji. Zmniejszenie zasobów ziemi rolniczej przy stałym poziomie nakładów pracy w rolnictwie spowodowało, że obszar UR w przeliczeniu na 1 AWU w rolnictwie polskim, wynoszący w okresie przedakcesyjnym około 7,5 ha UR, uległ zmniejszeniu do około 7 ha UR. W odróżnieniu od tej relacji niewielkiej poprawie uległy relacje nakłady kapitałowe – nakłady pracy i nakłady kapitałowe – zasoby ziemi. Pierwsza z nich, za sprawą około 10-procentowego przyrostu nakładów czynnika „kapitał”, zwiększyła się również o 10%, z kolei nieco większa poprawa drugiej relacji została wywołana nie tylko przyrostem nakładów kapitałowych, ale także zmniejszeniem się zasobów ziemi rolniczej w 2007 roku w stosunku do 2002 roku.

W warunkach jednolitego rynku europejskiego (JRE) i konkurencyjności na nim polskiego sektora rolnego istotne znaczenie ma porównanie zasobów i/lub

nakładów czynników produkcji w rolnictwie polskim i relacji między nimi w odniesieniu do rolnictwa w całej UE. Rolnictwo polskie na tle UE-27 angażuje znaczące nakłady pracy i zasoby ziemi (tabela 2). Liczba AWU w sektorze rolnym w Polsce jest największa spośród wszystkich państw członkowskich i stanowi prawie 20% całkowitych nakładów pracy we Wspólnocie. Zasoby ziemi w rolnictwie polskim stanowią prawie 9% ogółu użytków rolnych w UE, a wyraźnie większymi niż rolnictwo polskie dysponuje tylko rolnictwo francuskie i hiszpańskie, podobnymi zaś – rolnictwo niemieckie, brytyjskie oraz rumuńskie i włoskie. Wyraźnie mniejszy, w porównaniu z pozostałymi krajami UE, jest natomiast udział nakładów kapitałowych ponoszonych w rolnictwie polskim. Stanowią one zaledwie 5,2% nakładów kapitałowych ponoszonych przez rolnictwo UE-27. Oznacza to, że w rolnictwie polskim odmiennie niż przeciętnie we Wspólnocie układają się relacje między czynnikami produkcji (tabela 3).

TABELA 2. Powierzchnia UR, nakłady pracy i nakłady kapitałowe w rolnictwie UE w 2007 roku

Kraje	Powierzchnia UR		AWU		Nakłady kapitałowe (zużycie pośrednie i amortyzacja)	
	tys. ha ^a	%	tys.	%	mln euro	%
Austria	3 189	1,9	156,8	1,3	5 085,30	2,0
Belgia	1 374	0,8	66,0	0,6	5 648,80	2,2
Bułgaria	2 729	1,6	494,4	4,2	2 202,40	0,9
Cypr	152	0,1	26,0	0,2	305,9	0,1
Czechy	3 518	2,0	138,1	1,2	3 606,90	1,4
Dania	2 663	1,5	58,4	0,5	7 948,10	3,2
Estonia	907	0,5	32,9	0,3	467,5	0,2
Finlandia	2 292	1,3	68,5	0,6	4 099,30	1,6
Francja	27 591	16,0	900,8	7,7	47 236,40	18,8
Grecja	3 984	2,3	583,7	5,0	5 416,80	2,2
Hiszpania	24 855	14,4	939,2	8,0	20 549,20	8,2
Holandia	1 914	1,1	192,0	1,6	16 993,00	6,7
Irlandia	4 139	2,4	143,8	1,2	4 786,20	1,9
Litwa	2 649	1,5	114,0	1,0	1 505,70	0,6
Luksemburg	131	0,1	3,7	0,0	231,7	0,1
Łotwa	1 774	1,0	107,4	0,9	788,3	0,3
Malta	10	0,0	4,2	0,0	74,2	0,0
Niemcy	16 932	9,8	554,2	4,7	37 633,10	14,9
Polska	15 477	9,0	2 299,3	19,7	13 018,90	5,2
Portugalia	3 680	2,1	374,2	3,2	5 182,80	2,1
Rumunia	13 907	8,1	2 216,0	18,9	10 308,10	4,1
Słowacja	1 879	1,1	90,9	0,81	725,30	0,7
Słowenia	489	0,3	84,0	0,7	896,8	0,4
Szwecja	3 118	1,8	68,5	0,6	4 444,70	1,8
Węgry	4 229	2,5	459,3	3,9	5 090,90	2,0
Wielka Brytania	15 894	9,2	281,1	2,4	17 440,70	6,9
Włochy	12 708	7,4	1 215,0	10,4	30 062,30	11,9
UE-12	47 719	27,7	6 066,9	51,9	39 094,30	15,5
UE-15	124 465	72,3	5 628,4	48,1	212 758,70	84,5
UE-27	172 184	100,0	11 695,3	100,0	251 853,00	100,0

^a Uwzględniono tylko użytki rolne w tzw. dobrej kulturze.

Źródło: Eurostat i obliczenia własne.

TABELA 3. Relacje między czynnikami i/lub nakładami produkcji w rolnictwie UE w 2007 roku

Kraje	Powierzchnia UR na 1 zatrudnionego [ha]	Wartość nakładów kapitałowych (zużycie pośrednie i amortyzacja) na 1 AWU [tys. euro]	Wartość nakładów kapitałowych (zużycie pośrednie i amortyzacja) na 1 ha UR [tys. euro]
Austria	20,34	32,43	1,59
Belgia	20,82	85,59	4,11
Bułgaria	5,52	4,45	0,81
Cypr	5,85	11,77	2,01
Czechy	25,47	26,12	1,03
Dania	45,60	136,10	2,98
Estonia	27,57	14,21	0,52
Finlandia	33,46	59,84	1,79
Francja	30,63	52,44	1,71
Grecja	6,83	9,28	1,36
Hiszpania	26,46	21,88	0,83
Holandia	9,97	88,51	8,88
Irlandia	28,78	33,28	1,16
Litwa	23,24	13,21	0,57
Luksemburg	35,41	62,62	1,77
Łotwa	16,52	7,34	0,44
Malta	2,38	17,67	7,42
Niemcy	30,55	67,91	2,22
Polska	6,73	5,66	0,84
Portugalia	9,83	13,85	1,41
Rumunia	6,28	4,65	0,74
Słowacja	20,67	18,98	0,92
Słowenia	5,82	10,68	1,83
Szwecja	45,52	64,89	1,43
Węgry	9,21	11,08	1,20
Wielka Brytania	56,54	62,04	1,10
Włochy	10,46	24,74	2,37
UE-12	7,87	6,44	0,82
UE-15	22,11	37,80	1,71
UE-27	14,72	21,53	1,46

Źródło: Eurostat i obliczenia własne.

Mniejsze niż w Polsce zasoby ziemi, przypadające na 1 AWU w rolnictwie, występują tylko w Bułgarii, na Cyprze, w Słowenii, na Malcie i w Rumunii, czyli w krajach, których rolnictwo (poza Bułgarią i Rumunią w nielicznych asortymentach produkcji) nie jest konkurencyjne względem polskiego sektora rolnego z uwagi zarówno na rozmiary produkcji, jak i jej strukturę asortymentową. Ponoszone nakłady kapitałowe w rolnictwie polskim w przeliczeniu na 1 AWU są 3,8 razy mniejsze niż średnio w całej UE-27 i prawie 7 razy mniejsze niż w UE-15 (mniejsze niż w Polsce są tylko w Bułgarii i Rumunii). Te dwie relacje, obrazujące wyposażenie czynnika „praca” – czynnika aktywnego w procesie wytwarzania, w pozostałe dwa czynniki produkcji, tj. „ziemia” i „kapitał”, dowodzą słabości potencjału konkurencyjnego rolnictwa polskiego oraz przesadzają o niskiej wydajności pracy w ujęciu sektorowym. Do jednej ze słabszych w UE-27 należy także relacja nakłady kapitału – zasoby ziemi. Jest ona w polskim rolnic-

twie prawie dwukrotnie mniejsza niż średnio w UE-27. Ta relacja wyznacza względnie małą intensywność wytwarzania w rolnictwie polskim i wynikającą z niej małą produktywność ziemi. W warunkach zaspokojenia popytu wewnętrznego i uzyskiwania nadwyżek w handlu zagranicznym produktami rolno-żywnościowymi oraz w przypadku występujących możliwości stosowania tańszych nakładów nie uprawnia to do negatywnych ocen, jednakże pod warunkiem, że jest to wybór, który poprzez niższą kapitałochłonność wytwarzania prowadzi do tańszej produkcji. Jednak w części gospodarstw rolnych w Polsce ekstensywna produkcja rolna nie jest wyborem gospodarujących, a przymusem wynikającym z braków kapitału i/lub umiejętności⁶. Taki rodzaj ekstensywności w rolnictwie nie może być uznany za racjonalny.

STRUKTURA OBSZAROWA GOSPODARSTW ROLNYCH

W latach 2002–2007 można zaobserwować pewne zmiany w strukturze obszarowej gospodarstw, jednak większa intensywność tych zmian miała miejsce w latach 2002–2005 niż w latach 2005–2007 (tabela 4). Do 2005 roku ogólna liczba gospodarstw rolnych⁷ w Polsce uległa zmniejszeniu z 2933,2 tys. do 2733,4 tys., czyli o prawie 200 tysięcy, przy czym ubytek dotyczył głównie gospodarstw powyżej 1 ha UR, a w szczególności gospodarstw do 20 ha UR. Można stwierdzić, że w latach 2002–2005 zaznaczył się proces polaryzacji struktury obszarowej gospodarstw rolnych, bowiem pozostawała prawie niezmienną liczbą działek rolnych (do 1 ha UR) i rosła liczba gospodarstw największych, o obszarze powyżej 20 ha UR. Z powyższego wynika, że struktura obszarowa gospodarstw rolnych w Polsce jest strukturą dwubiegunową, w której z jednej strony można wyróżnić bardzo liczną grupę gospodarstw małorolnych, przeważnie wykorzystujących tradycyjne techniki uprawy i chowu zwierząt, pełniących przede wszystkim funkcje samozaopatrzenia, a z drugiej – gospodarstwa wielkoobszarowe, oparte na pracy najemnej i funkcjonujące według zasad racjonalności ekonomicznej, jednak dynamicznie zmierzające do modelu gospodarstwa rodzinnego [Siemiński 2008].

Podobne tendencje dotyczyły obszaru użytkowanej ziemi rolniczej – jej obszar rósł w gospodarstwach dużych (powyżej 20 ha UR), z wyjątkiem gospodarstw największych (powyżej 100 ha UR, ze względu na postępujący proces prywatyzacji dawnego sektora państwowego w rolnictwie i przepływ ziemi z tej grupy gospodarstw do gospodarstw prywatnych o mniejszym, ale nadal dużym obszarze UR). Wyraźnemu zmniejszeniu ulegała natomiast powierzchnia gruntów w gospodarstwach rolnych o obszarze 1–20 ha UR (tabela 4).

W okresie 2005–2007 liczba gospodarstw rolnych ulegała dalszemu zmniejszeniu, ale dotyczyło to głównie działek rolnych o obszarze do 1 ha UR, bowiem ich liczba zmniejszyła się o ponad 175 tysięcy, natomiast licz-

⁶ Na przykład w ostatnich latach kwalifikowanym materiałem nasiennym jest obsiewane w Polsce zaledwie kilkanaście procent powierzchni zasiewów zbóż.

⁷ Obejmująca wszystkie gospodarstwa rolne – prowadzące i nieprowadzące produkcji.

TABELA 4. Zmiany w strukturze obszarowej gospodarstw rolnych

Obszar UR [ha]	2002		2005		2007		Różnica [tys.]		2007	
	Liczba gospodarstw rolnych ^a									
	tys.	%	tys.	%	tys.	%	2007 – 2002	2007 – 2005	2002 = 100	2005 = 100
Ogółem	2 933 228	100,0	2 733 364	100,0	2 579 178	100,0	-354 050	-154 186	87,9	94,4
Do 1 ha	977 087	33,3	946 679	34,6	771 134	29,9	-205 953	-175 545	78,9	81,5
Powyżej 1 ha razem, w tym:	1 956 141	100,0	1 786 685	100,0	1 808 044	100,0	-148 097	21 359	92,4	101,2
1–2	517 040	26,4	446 962	25	422 610	23,4	-94 430	-24 352	81,7	94,6
2–3	281 161	14,4	258 743	14,5	273 779	15,1	-7 382	15 036	97,3	105,8
3–5	348 689	17,8	326 736	18,3	340 485	18,8	-8 204	13 749	97,6	104,2
5–10	426 869	21,8	388 513	21,7	400 152	22,1	-26 717	11 639	93,7	103
10–15	182 685	9,3	167 793	9,4	166 595	9,2	-16 090	-1 198	91,2	9,3
15–20	83 938	4,3	77 245	4,3	77 597	4,3	-6 341	352	92,4	100,5
20–30	64 265	3,3	64 428	3,6	65 351	3,6	1 086	923	101,7	101,4
30–50	31 678	1,6	34 728	1,9	37 372	2,1	5 694	2 644	117,9	07,6
50–100	12 394	0,6	13 868	0,8	15 995	0,9	3 601	2 127	129,1	115,3
100 ha i więcej	7 422	0,4	7 668	0,4	8 109	0,5	687	441	109,3	105,8
Powierzchnia użytków rolnych w gospodarstwach										
Obszar UR [ha]	tys.	%	tys.	%	tys.	%	2007 – 2002	2007 – 2005	2002 = 100	2005 = 100
Ogółem	16 899,3	100,0	15 906,0	100,0	16 177,1	100,0	-722,2	271,1	95,7	101,7
Do 1 ha	396,5	2,3	378,4	2,4	330,8	2	-65,1	-47,6	83,4	87,4
Powyżej 1 ha razem, w tym:	16 502,8	100	15 527,6	100	15 846,3	100	-656,5	318,7	96	102,1
1–2	725,3	4,4	638	4,1	613,4	3,9	-111,9	-24,6	84,6	96,1
2–3	685	4,2	628,5	4	667,7	4,2	-17,3	39,2	97,5	106,2
3–5	1 354,2	8,2	1 267,3	8,2	1 323,2	8,4	-31	55,9	97,7	104,4
5–10	3 031,6	18,4	2 762,6	17,8	2 838,2	17,9	-193,4	75,6	93,6	102,7
10–15	2 216,0	13,3	2 036,8	13,1	2 021,8	12,8	-194,2	-15	91,2	99,3
15–20	1 440,4	8,7	1 328,1	8,6	1 335,2	8,4	-105,2	7,1	92,7	100,5
20–30	1 541,2	9,3	1 552,5	10	1 572,1	9,9	30,9	19,6	102	101,3
30–50	1 181,4	7,2	1 304,5	8,4	1 397,2	8,8	215,8	92,7	118,3	107,1
50–100	829,9	5	927,8	6	1 071,6	6,8	241,7	143,8	129,1	115,5
100 ha i więcej	3 497,8	21,2	3 081,6	19,8	3 005,8	19	-492	-75,8	85,9	97,5

^a Obejmuje wszystkie gospodarstwa rolne, tj. prowadzące i nieprowadzące produkcji.

Źródło: *Systematyka i charakterystyka...* 2003, *Charakterystyka gospodarstw...* [2006, 2008], obliczenia własne.

ba gospodarstw rolnych o obszarze powyżej 1 ha UR wzrosła w tym okresie o 21 tysięcy. Ponadto zauważalnemu zmniejszeniu uległa liczba gospodarstw rolnych o obszarze 1–2 ha UR. Można domniemywać, że zmniejszenie liczby działek wynika z nieobjęcia gruntów tych gospodarstw dopłatami bezpośrednimi, to samo może dotyczyć części gospodarstw 1–2 ha UR, które nie są w stanie udokumentować prowadzenia działalności rolniczej na powierzchni co najmniej 1 ha UR. W pozostałych grupach obszarowych występowała stabilizacja liczby gospodarstw lub umiarkowany ich przyrost. Przyrost ten ujawnił się w gospodarstwach małych (2–10 ha UR) i w dużych (powyżej 30 ha). Może to oznaczać, że w okresie akcesji Polski do UE nastąpiło pewne przewartościowanie znaczenia pojęcia „gospodarstwo najmniejsze obszarowo” i obejmuje ono obecnie gospodarstwa 2–10 ha, a zgodnie z prawidłowością, znaną jako „polaryzacja struktury agrarnej”, dotyczy tej właśnie grupy gospodarstw i gospodarstw dużych (obecnie powyżej 30 ha UR). Natomiast gospodarstwa najmniejsze (do 2 ha UR), ze względu na brak możliwości lub trudności w pozyskiwaniu dopłat UE, tracą szybko na znaczeniu. Podobne prawidłowości ujawiły się także w zakresie władania ziemią według grup obszarowych w latach 2005–2007. Przyrost dotyczył zasobów ziemi w gospodarstwach małych (2–10 ha) oraz dużych (30–100 ha UR), z kolei wyraźny spadek obszaru UR odnotowano w grupie gospodarstw do 2 ha UR. Ponadto nastąpił relatywnie niewielki ubytek zasobów ziemi w gospodarstwach największych (powyżej 100 ha UR), czego przyczyną były przekształcenia dawnego sektora państwowego.

W całym analizowanym okresie 2002–2007 nastąpił ubytek liczby gospodarstw najmniejszych, zarówno poniżej 1 ha, jak i gospodarstw w grupie od 1–20 ha, natomiast wzrosła liczba gospodarstw powyżej 20 ha, a w szczególności o obszarze 30–100 ha. Zwiększeniu uległ również obszar UR we władaniu gospodarstw powyżej 20 ha, przy czym najbardziej widoczny był on w grupie gospodarstw 30–100 ha, natomiast zmniejszenie powierzchni gruntów zaobserwowano w grupie obszarowej powyżej 100 ha, co wiąże się z zachodzącymi przemianami strukturalnymi w dawnym sektorze państwowym. Liczba gospodarstw rolnych powyżej 20 ha wynosi jednak tylko 126,9 tys., co stanowi zaledwie 7% ogółu gospodarstw powyżej 1 ha, a we władaniu ich znajduje się niespełna 45% całości użytków rolnych gospodarstw.

Wskazane przemiany w strukturze obszarowej rolnictwa, aczkolwiek widoczne, nadal są słabe i nie powodują istotnych przeobrażeń strukturalnych w rolnictwie polskim. Największym mankamentem tej struktury jest fakt, że większość zasobów ziemi rolniczej znajduje się wciąż we władaniu gospodarstw małych i bardzo małych (do 20 ha UR). W rezultacie w większości gospodarstw rolnych relacje między czynnikami produkcji, szczególnie między pracą a ziemią, pozostają wadliwe, a tym samym niska jest wydajność pracy i niski poziom uzyskiwanych dochodów, co rodzi problemy ekonomiczne i socjalne w skali mikro (gospodarstwa rolne i gospodarstwa domowe) oraz bardzo ograniczone lub niemożliwe są procesy reprodukcji rozszerzonej majątku.

Proces przemian agrarnych, zmierzający do powiększania gospodarstw, będzie zależny od tempa rozwoju działalności pozarolniczej i od podaży ziemi zbywanej przez osoby odchodzące z rolnictwa [Poczta 2003]. Ponadto należy zauważyć, że dotychczasowe doświadczenia międzynarodowe jednoznacznie wskazują, że zmiana struktury obszarowej zachodzi pod wpływem wymiany pokoleniowej rolników, a nie likwidacji gospodarstwa w trakcie gospodarowania [Frenkel 1997]. Zatem przy projektowaniu zmian struktury obszarowej gospodarstw należy zwrócić szczególną uwagę na stosowanie instrumentów pobudzających zmiany i ograniczających ich powolność. Instrumentem, który w latach 2004–2006 miał pozytywnie wpływać na wymianę pokoleń w rolnictwie polskim, było działanie „Renty strukturalne” w ramach Planu Rozwoju Obszarów Wiejskich, z budżetem 534,8 mln euro. Należy zaznaczyć, że mimo dużego zainteresowania tym działaniem nie uzyskano efektu zmniejszenia liczby gospodarstw i poprawy struktury agrarnej. Wynika to ze słabej siły oddziaływania instrumentu, który objął niewielki odsetek gospodarstw, oraz z faktu, że gospodarstwa często przekazywano następcom, co jest równoznaczne z kontynuacją prowadzenia gospodarstwa już istniejącego [Czubak i Pawlak 2008]. Niemniej jednak działanie to jest kontynuowane w Programie Operacyjnym Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013, w którym wyasygnowano na nie kwotę blisko 2,2 mld euro.

Konieczności przemian struktury obszarowej gospodarstw rolnych w Polsce dowodzi jej porównanie ze strukturą innych krajów Unii Europejskiej. W Polsce w 2007 roku liczba gospodarstw rolnych prowadzących działalność wynosiła niemal 2,4 mln, co stanowiło blisko 17% ogółu gospodarstw rolnych we Wspólnocie. Większa liczba gospodarstw rolnych występowała tylko w rolnictwie rumuńskim (tabela 5). W Polsce gospodarstwa małe (do 10 ha UR) liczą ponad 2 mln i stanowią 84,7% ogółu gospodarstw prowadzących działalność. Bardziej istotne jest jednak to, że skupiają one aż 5,5 mln ha całości UR, czyli około 35% (tabele 5 i 6). Tak znaczny odsetek UR w gospodarstwach najmniejszych i małych, pomijając Malte i Cypr, występuje tylko w rolnictwie greckim, słoweńskim i rumuńskim, z tym że, poza rolnictwem rumuńskim, rolnictwo pozostałych wymienionych krajów nie stanowi istotnej konkurencji dla rolnictwa polskiego. Warto zauważyć, że średnio w pozostałych krajach UE-11 gospodarstwa o powierzchni do 10 ha UR stanowiły w 2007 roku ponad 95% wszystkich gospodarstw i skupiały około 1/3 użytków rolnych, natomiast w państwach UE-15 niepełna 68% gospodarstw do 10 ha UR zagospodarowywało niecałe 9% całości użytków rolnych (rysunek 1).

Niezwykle mały jest w rolnictwie polskim odsetek gospodarstw rolnych większych obszarowo. Gospodarstwa rolne o obszarze powyżej 50 ha stanowią tylko 1% ogółu, a gospodarstwa o obszarze 20–50 ha – 4,3%. Z punktu widzenia konkurencyjności polskiego sektora rolnego istotne jest to, że tylko w nielicznych krajach UE w gospodarstwach większych obszarowo jest skoncentrowana tak mała część całości zasobów ziemi rolniczej. Średnio w UE-27 w gospodarstwach powyżej 20 ha UR jest skoncentrowane 76,8% całości UR, a w krajach UE-15 – prawie 85% UR. W Polsce ten odsetek w przypadku go-

TABELA 5. Struktura obszarowa gospodarstw rolnych w krajach Unii Europejskiej w 2007 roku^a

Kraj	Liczba gospodarstw ^b	Gospodarstwa w grupach obszarowych									
		0–5 ha		5–10 ha		10–20 ha		20–50 ha		> 50 ha	
		tys.	%	tys.	%	tys.	%	tys.	%	tys.	%
Austria	164,8	54,7	33,2	30,1	18,3	35,3	21,4	33,3	20,2	11,3	6,9
Belgia	48,0	12,2	25,4	6,0	12,5	7,7	16,0	13,3	27,7	8,8	8,3
Bułgaria	520,5	497,1	95,5	10,4	2,0	4,8	0,9	2,9	0,6	5,3	1,0
Cypr	45,2	39,4	87,2	3,1	6,9	1,5	3,3	0,8	1,8	0,4	0,9
Czechy	38,9	19,3	49,6	4,5	11,6	4,0	10,3	4,5	11,6	6,6	17,0
Dania	44,4	1,4	3,2	8,8	19,8	8,4	18,9	10,5	23,6	15,3	34,5
Estonia	23,3	8,4	36,1	5,1	21,9	4,2	18,0	3,0	12,9	2,6	11,2
Finlandia	67,9	6,4	9,4	8,5	12,5	14,7	21,6	24,2	35,6	14,1	20,8
Francja	567,1	147,7	26,0	52,2	9,2	58,0	10,2	109,5	19,3	199,7	35,2
Grecja	833,6	636,4	76,3	109,0	13,1	53,0	6,4	28,2	3,4	7,0	0,8
Hiszpania	1 079,4	577,2	53,5	165,0	15,3	126,1	11,7	111,4	10,3	99,7	9,2
Holandia	76,7	21,5	28,0	11,0	14,3	12,1	5,8	21,0	27,4	11,2	14,6
Irlandia	128,1	8,3	6,5	16,2	12,6	30,5	23,8	50,4	39,3	22,7	17,7
Litwa	230,3	139,3	60,5	46,4	20,1	24,7	10,7	13,0	5,6	6,9	3,0
Luksemburg	2,3	0,4	17,4	0,2	8,7	0,2	8,7	0,4	17,4	1,1	47,8
Łotwa	107,7	44,0	40,9	27,1	25,2	20,8	19,3	10,8	10,0	5,1	4,7
Malta	11,0	10,7	97,3	0,3	2,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Niemcy	370,5	83,6	22,6	51,0	13,8	68,7	18,5	81,9	22,1	85,4	23,0
Polska	2 380,1	1 626,4	68,3	389,4	16,4	239,3	10,1	101,4	4,3	23,6	1,0
Portugalia	323,9	242,3	74,8	37,0	11,4	21,5	6,6	12,8	4,0	10,3	3,2
Rumunia	4 256,2	3 870,7	90,9	289,7	6,8	65,9	1,5	16,1	0,4	13,8	0,3
Słowacja	68,5	61,7	90,1	1,9	2,8	1,2	1,8	1,1	1,6	2,6	3,8
Słowenia	75,3	44,5	59,1	19,1	25,4	8,6	11,4	2,8	3,7	0,4	0,5
Szwecja	72,4	10,7	14,8	13,2	18,2	14,1	19,5	16,5	22,8	17,9	24,7
Węgry	626,1	560,0	89,4	24,4	3,9	17,2	2,7	12,4	2,0	12,2	1,9
Wielka Brytania	286,7	106,9	37,3	28,1	9,8	30,6	10,7	46,8	16,3	74,3	25,9
Włochy	1 728,5	1 271,7	73,6	205,9	11,9	130,7	7,6	81,6	4,7	38,6	2,2
UE-12	8 383,1	6 921,5	82,6	821,4	9,8	392,1	4,7	168,7	2,0	79,4	0,9
UE-15	5 794,3	3 181,3	54,9	742,1	12,8	611,6	10,6	641,8	11,1	617,4	10,7
UE-27	14 177,4	10 102,9	71,3	1 563,5	11,0	1 003,7	7,1	810,5	5,7	696,8	4,9

^a Dane dla Bułgarii, Cypru, Francji, Grecji, Hiszpanii, Portugalii, Rumunii, Słowacji, Wielkiej Brytanii i Włoch z 2005 roku. ^b Tylko gospodarstwa rolne prowadzące działalność.

Źródło: Eurostat.

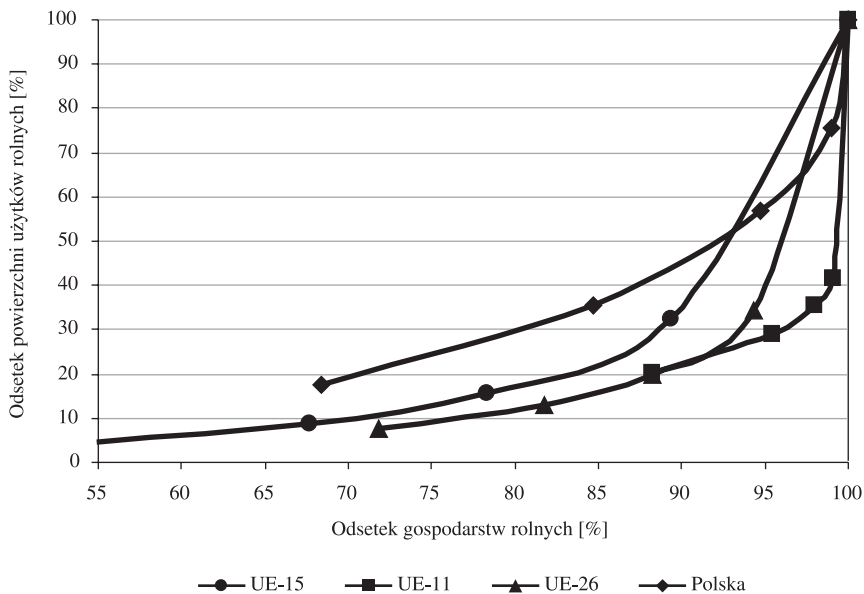
TABELA 6. Struktura użytkowania ziemi w krajach Unii Europejskiej w 2007 roku^a

Kraj	Powierzchnia UR ^b		Powierzchnia UR w grupach obszarowych									
			0–5 ha		5–10 ha		10–20 ha		20–50 ha		> 50 ha	
	tys. ha		tys. ha	%	tys. ha	%	tys. ha	%	tys. ha	%	tys. ha	%
Austria	3 189		140	4,4	218	6,8	510	16,0	1 023	32,1	1 298	40,7
Belgia	1 374		24	1,7	43	3,1	112	8,2	438	31,9	757	55,1
Bułgaria	2 729		359	13,2	67	2,5	60	2,2	85	3,1	2 158	79,1
Cypr	152		47	30,9	22	14,5	20	13,2	24	15,8	39	25,7
Czechy	3 518		29	0,8	31	0,9	56	1,6	141	4,0	3 260	92,7
Dania	2 663		3	0,1	63	2,4	121	4,5	337	12,7	2 138	80,3
Estonia	907		22	2,4	36	4,0	59	6,5	91	10,0	698	77,0
Finlandia	2 292		18	0,8	64	2,8	219	9,6	783	34,2	1 208	52,7
Francja	27 591		293	1,1	373	1,4	834	3,0	3 727	13,5	22 364	81,1
Grecja	3 984		1 052	26,4	747	18,8	721	18,1	831	20,9	633	15,9
Hiszpania	24 855		1 176	4,7	1 165	4,7	1 770	7,1	3 449	13,9	17 295	69,6
Holandia	1 914		46	2,4	79	4,1	176	9,2	702	36,7	911	47,6
Irlandia	4 139		26	0,6	123	3,0	457	11,0	1 634	39,5	1 900	45,9
Litwa	2 649		381	14,4	322	12,2	339	12,8	390	14,7	1 217	45,9
Luksemburg	131		1	0,8	2	1,5	3	2,3	13	9,9	112	85,5
Łotwa	1 774		103	5,8	193	10,9	288	16,2	320	18,0	870	49,0
Malta	10		8	80,0	2	20,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0
Niemcy	16 932		217	1,3	371	2,2	1 025	6,1	2 724	16,1	12 595	74,4
Polska	15 477		2 724	17,6	2 764	17,9	3 292	21,3	2 931	18,9	3 766	24,3
Portugalia	3 680		417	11,3	255	6,9	293	8,0	387	10,5	2 328	63,3
Rumunia	13 907		5 102	36,7	1 927	13,9	850	6,1	470	3,4	5 558	40,0
Słowacja	1 879		44	2,3	13	0,7	17	0,9	34	1,8	1 771	94,3
Słowenia	489		107	21,9	134	27,4	116	23,7	78	16,0	53	10,8
Szwecja	3 118		35	1,1	96	3,1	203	6,5	533	17,1	2 251	72,2
Węgry	4 229		289	6,8	166	3,9	234	5,5	381	9,0	3 160	74,7
Wielka Brytania	15 894		144	0,9	203	1,3	444	2,8	1 547	9,7	13 556	85,3
Włochy	12 708		2 057	16,2	1 412	11,1	1 811	14,3	2 487	19,6	4 941	38,9
UE-12	47 720		9 215	19,3	5 677	11,9	5 332	11,2	4 944	10,4	22 551	47,3
UE-15	124 465		5 649	4,5	5 214	4,2	8 699	7,0	20 615	16,6	84 287	67,7
UE-27	172 184		14 864	8,6	10 891	6,3	14 031	8,1	25 559	14,8	106 838	62,0

^a Dane dla Bułgarii, Cypru, Francji, Grecji, Hiszpanii, Portugalii, Rumunii, Słowacji, Wielkiej Brytanii i Włoch z 2005 roku.

^b Dotyczy użytkowników rolnych w gospodarstwach rolnych w dobrej kulturze (zob. przypis a do tab. 1).

Źródło: Eurostat.

RYSUNEK 1. Krzywa koncentracji Lorenza dla skumulowanych odsetków liczby gospodarstw rolnych i powierzchni gospodarstw rolnych w Polsce i pozostałych krajach UE w 2007 roku (UE-11 i UE-26 odpowiednio obejmują UE-12 i UE-27 bez Polski)

Źródło: Dane w z tabeli 5 i 6.

spodarstw powyżej 20 ha stanowi 43,2%, a powyżej 50 ha tylko 24,3% (tabele 5 i 6, rysunek 1). Podobnie jak w przypadku analizy struktury gospodarstw rolnych, pomijając rolnictwo cypryjskie i maltańskie, mniejszy odsetek UR w gospodarstwach powyżej 20 ha niż w rolnictwie polskim występuje tylko w rolnictwie greckim, słoweńskim i rumuńskim⁸. W krajach zachodnich i północnych Wspólnoty oraz na Węgrzech, Słowacji i w Czechach, gdzie struktura asortymentowa produkcji jest podobna do występującej w rolnictwie polskim, w gospodarstwach największych skupione jest zwykle około 75–90% całości UR.

Dokonane porównania dowodzą wadliwości strukturalnej rolnictwa polskiego i wskazują na konieczność jego przeobrażeń w tym kierunku. Ponieważ wadliwa struktura agrarna jest główną przyczyną małej produktywności pracy i kapitału oraz czynnikiem hamującym postęp produkcyjny, konieczne są więc procesy koncentracji, prowadzące do wyodrębnienia się grupy gospodarstw konkurencyjnych i powiązanych z rynkiem rolnym, nie tylko polskim, ale także unijnym i światowym [Poczta 1994, Hunek 1999]. Warunki, w których rolnictwo polskie funkcjonuje po akcesji, dały zaledwie pierwszy impuls tych zmian, natomiast dystans w zakresie struktury obszarowej między rolnictwem polskim a rolnictwem krajów UE o zbliżonej, a więc konkurencyjnej strukturze produkcji, nadal pozostaje bardzo znaczący.

⁸ Warto przy tym wskazać, że w rolnictwie rumuńskim w gospodarstwach o obszarze powyżej 50 ha UR znajduje się 40% całości UR, a w rolnictwie polskim tylko 24,3%.

STRUKTURA GOSPODARSTW ROLNYCH WEDŁUG WIELKOŚCI EKONOMICZNEJ

Istotnym elementem służącym zidentyfikowaniu konkurencyjności zasobowej rolnictwa polskiego na tle pozostałych krajów UE jest analiza struktury gospodarstw rolnych według ich wielkości ekonomicznej (tabela 7). W latach 2002–2007 obserwowano stały udział gospodarstw najmniejszych ekonomicznie (do 2 ESU), który kształtował się w przedziale 65–70%. Kolejną liczną grupę również stanowiły gospodarstwa małe pod względem ekonomicznym (2–4 ESU), których udział oscylował w granicach 11–13%. Łącznie w analizowanym okresie gospodarstwa bardzo małe pod względem ekonomicznym, o wielkości do 4 ESU, stanowiły około 80% (1924 tys.) wszystkich gospodarstw rolnych, prowadzących działalność i objętych szacunkiem GUS. Należy zauważyć, że w wymiarze bezwzględny w latach 2002–2005 odnotowano przyrost tej grupy gospodarstw, natomiast w latach 2005–2007 uległa zmniejszeniu liczba gospodarstw o wielkości mniejszej od 2 ESU, natomiast dalej zwiększała się liczba gospodarstw o wielkości 2–4 ESU.

W całym analizowanym okresie uległa zmniejszeniu liczba gospodarstw o wielkości 4–12 ESU, a w latach 2005–2007 tendencję spadkową odnotowano także w grupie gospodarstw o wielkości 12–16 ESU. Gospodarstwa ekonomicznie małe (4–8 ESU) i średniomałe (8–16 ESU) stanowiły w rolnictwie polskim grupę liczącą w 2007 roku 367,9 tysięcy (15,4% wszystkich gospodarstw rolnych prowadzących działalność).

W ujęciu względnym w analizowanym okresie znacząco zwiększyła się liczba gospodarstw średnio-dużych (16–40 ESU), dużych (40–100 ESU) i bardzo dużych (powyżej 100 ESU). Jednak w wymiarze bezwzględny w 2007 roku liczyły one niecałe 100 tysięcy i stanowiły zaledwie nieco ponad 4% wszystkich gospodarstw rolnych w kraju.

Analiza struktury gospodarstw rolnych według wielkości ekonomicznej potwierdza wnioski płynące z analizy struktury obszarowej. Zachodzące przemiany struktury gospodarstw pod względem wielkości ekonomicznej (polaryzacja struktury gospodarstw rolnych według ich wielkości ekonomicznej, przy wyraźnym szybszym tempie przyrostu gospodarstw największych ekonomicznie), aczkolwiek zauważalne, są powolne i dotychczas nie doprowadziły do zasadniczych przewartościowań w strukturze ekonomicznej gospodarstw rolnych. Z kolei wyniki ekonomiczne uzyskiwane przez gospodarstwa rolne z próby FADN dowodzą, że tylko gospodarstwa o wielkości powyżej 16 ESU zapewniają parytetową opłatę pracy własnej oraz realizację inwestycji netto⁹. Można zatem skonstatować, że tylko grupa około 100 tysięcy gospodarstw rolnych w kraju cechuje się pełnymi możliwościami rozwojowymi.

⁹ Szczegółowe dane dotyczące sytuacji ekonomicznej gospodarstw rolnych w zależności od ich wielkości ekonomicznej przynoszą coroczne wyniki gospodarstw rolnych próby FADN publikowane przez Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy w Warszawie.

TABELA 7. Liczba i struktura gospodarstw rolnych według klas wielkości ekonomicznej w Polsce w 2002, 2005 i 2007 roku

Klasy wielkości ekonomicznej [ESU ^a]	2002		2005		2007		Różnica [tys.]		2007	
	tys.	struktura [%]	tys.	struktura [%]	tys.	struktura [%]	(2007 – 2002)	(2007 – 2005)	2002 = 100	2005 = 100
Ogółem	2 172,2	100,0	2 476,5	100,0	2 390,9	100,0	218,7	-85,6	110,1	96,5
0–2	1427,2	65,7	1 718,8	69,4	1 624,2	67,9	197,0	-94,6	113,8	94,5
24	280,4	12,9	291,7	11,2	299,8	12,5	19,4	8,1	106,9	102,8
46	148,4	6,8	144,3	5,8	138,6	5,8	-9,8	-5,7	94,1	96,0
68	91,2	4,2	84,3	3,4	83,0	3,5	-8,2	-1,3	91,0	98,5
812	100,5	4,6	97,0	3,9	95,7	4,0	-4,8	-1,3	95,2	98,7
1216	48,6	2,2	50,9	2,1	50,6	2,1	2,0	-0,3	104,1	99,4
16–40	62,9	2,9	72,9	2,9	80,3	3,4	17,4	7,4	127,7	110,2
40–100	9,6	0,4	12,8	0,5	14,6	0,6	5,0	1,8	152,1	114,1
100–250	2,3	0,1	2,6	0,1	2,9	0,1	0,6	0,3	126,1	111,5
Powyżej 250	1,1	0,1	1,2	0,1	1,3	0,1	0,2	0,1	118,2	108,3

^a W UE wielkość ekonomiczną gospodarstwa rolnego ustala się na podstawie łącznej wartości standardowych nadwyżek bezpośrednich (SGM) z wszystkich rodzajów działalności rolniczej, natomiast jednostką pomiaru standardowej nadwyżki bezpośredniej jest europejska jednostka wielkości (European Size Unit – ESU), przy czym 1 ESU = 1200 euro. Standardowa nadwyżka bezpośrednia (Standard Gross Margin – SGM) stanowi nadwyżkę wartości produkcji danej działalności rolniczej nad wartością kosztów bezpośrednich w przeciętnych dla danego regionu warunkach produkcji. Do ustalenia SGM przyjmuje się średnie z trzech lat na podstawie uśrednionych danych rocznych z danego regionu. Współczynniki SGM obliczane są dla każdego regionu statystycznego i dla każdej działalności w odniesieniu do 1 ha uprawy lub 1 sztuki zwierzęcia.

Źródło: Jak w tabeli 1, obliczenia własne.

TABELA 8. Struktura gospodarstw rolnych według wielkości ekonomicznej w Unii Europejskiej w 2007 roku^a

Kraj	Struktura gospodarstw rolnych według wielkości ekonomicznej [%]							
	<1 ESU	1–2 ESU	2–4 ESU	4–8 ESU	8–16 ESU	16–40 ESU	40–100 ESU	> 100 ESU
Austria	20,9	8,5	11,6	13,8	14,6	20,1	8,7	1,9
Belgia	3,9	3,9	6,2	8,2	9,8	15,6	26,7	25,7
Bułgaria	77,9	13,9	4,9	1,5	0,7	0,4	0,3	0,3
Cypr	33,8	20,5	18,4	12,3	7,1	4,9	2,2	0,8
Czechy	34,2	16,4	12,2	9,7	8,4	8,1	4,6	6,4
Dania	0,6	2,8	7,1	16,0	16,7	19,6	14,3	22,9
Estonia	45,4	23,3	13,5	7,2	4,2	3,4	1,6	1,4
Finlandia	2,4	6,4	13,0	18,0	17,8	23,8	15,6	3,0
Francja	7,0	6,6	8,2	7,9	9,6	19,6	27,1	14,1
Grecja	18,6	17,3	21,0	19,3	13,7	8,5	1,4	0,1
Hiszpania	11,2	12,2	17,6	18,6	15,6	15,1	7,1	2,8
Holandia	x	x	1,3	9,8	11,7	16,7	25,3	35,2
Irlandia	8,0	8,1	13,5	19,2	20,2	17,5	11,4	2,1
Litwa	63,0	19,8	9,4	4,1	2,0	1,1	0,4	0,2
Luksemburg	3,0	3,9	6,5	9,6	10,4	17,0	35,7	13,9
Łotwa	58,8	20,0	10,8	5,2	2,7	1,6	0,6	0,3
Malta	62,4	7,7	8,4	8,3	6,4	5,3	1,3	0,2
Niemcy	5,9	8,5	11,0	12,1	11,9	18,4	20,2	12,0
Polska	56,3	13,1	11,8	9,2	6,0	2,9	0,5	0,2
Portugalia	32,4	23,9	18,9	11,2	6,2	4,5	2,0	0,8
Rumunia	71,0	20,0	6,8	1,5	0,4	0,2	0,1	0,0
Słowacja	81,2	9,0	3,3	1,8	1,2	1,2	0,9	1,5
Słowenia	18,4	24,6	24,6	16,8	9,5	4,9	0,9	0,3
Szwecja	20,8	12,8	14,8	14,2	11,2	11,7	9,7	4,7
Węgry	77,5	8,5	5,7	3,7	2,2	1,5	0,6	0,4
Wielka Brytania	36,1	6,4	7,8	8,6	8,4	10,9	12,1	9,8
Włochy	20,1	17,1	19,5	16,0	11,8	9,8	4,0	1,7
UE-12	66,4	16,7	8,4	4,3	2,4	1,3	0,3	0,2
UE-15	16,5	13,4	16,2	15,1	12,4	12,7	8,9	4,8
UE-27	46,2	15,4	11,5	8,7	6,5	5,9	3,8	2,0

^a Dane dla Bułgarii, Cypru, Francji, Grecji, Hiszpanii, Portugalii, Rumunii, Słowacji, Wielkiej Brytanii i Włoch z 2005 roku.

Źródło: Eurostat.

Porównując strukturę gospodarstw rolnych w zakresie ich wielkości ekonomicznej oraz strukturę tworzenia nadwyżki bezpośredniej w poszczególnych klasach wielkości ekonomicznej gospodarstw w Polsce i pozostałych krajach UE, można stwierdzić, że w krajach, których rolnictwo jest lub może być konkurencyjne względem rolnictwa polskiego, wyraźnie większe znaczenie odgrywają gospodarstwa duże ekonomicznie (tabele 8 i 9). W Polsce gospodarstwa duże (40–100 ESU) i bardzo duże (powyżej 100 ESU), które w 2007 roku stanowiły 0,7% wszystkich gospodarstw, tworzyły tylko 22,9% całości nadwyżki bezpośredniej w rolnictwie, podczas gdy w krajach UE-26 blisko 7% gospodarstw o wielkości ekonomicznej 40 ESU i więcej wytwarzało 70% nadwyżki bezpośredniej, a w krajach UE-15 około 14% takich gospodarstw generowało aż

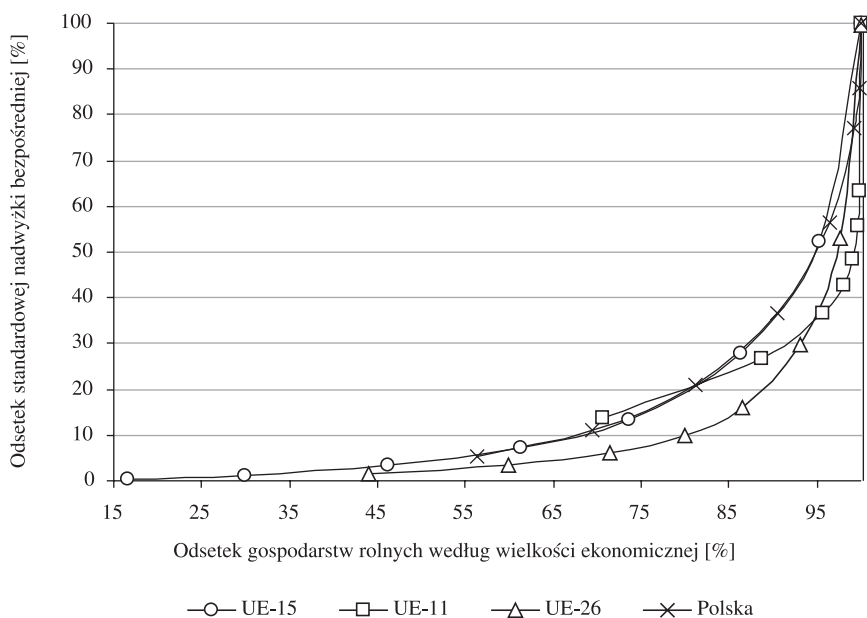
72,4% nadwyżki bezpośredniej (rysunek 2). Mniejszy niż w rolnictwie polskim udział w tworzeniu nadwyżki bezpośredniej gospodarstwa największe (powyżej 40 ESU) mają tylko w Grecji i Rumunii (tabela 9). W krajach posiadających rolnictwo konkurencyjne względem rolnictwa polskiego ze względu na rozmiary i strukturę produkcji, w gospodarstwach o wielkości ekonomicznej powyżej 40 ESU jest zwykle tworzone 80–90%, a nawet więcej całości nadwyżki bezpośredniej rolnictwa. Podsumowując, można stwierdzić, że analiza struktury gospodarstw rolnych, według ich wielkości ekonomicznej, dowodzi jeszcze większego dystansu dzielącego rolnictwo polskie od rolnictwa pozostałych krajów UE niż w przypadku struktury obszarowej gospodarstw rolnych.

TABELA 9. Standardowa nadwyżka bezpośrednia według wielkości ekonomicznej gospodarstw w Unii Europejskiej w 2007 roku^a

Kraj	Standardowa nadwyżka bezpośrednia [%]							
	<1 ESU	1–2 ESU	2–4 ESU	4–8 ESU	8–16 ESU	16–40 ESU	40–100 ESU	> 100 ESU
Austria	0,3	0,7	2,0	4,8	10,2	30,6	30,5	20,9
Belgia	0,0	0,1	0,3	0,7	1,6	5,9	26,0	65,4
Bułgaria	16,7	11,1	7,6	4,9	4,6	6,3	10,8	38,1
Cypr	2,5	4,5	7,9	10,4	11,9	18,3	20,5	24,0
Czechy	0,4	0,6	0,8	1,3	2,4	5,0	6,9	82,6
Dania	0,0	0,1	0,3	1,2	2,4	6,2	11,5	78,3
Estonia	3,1	4,3	4,9	5,2	6,3	11,3	13,4	51,5
Finlandia	0,1	0,4	1,6	4,3	8,5	26,0	38,5	20,6
Francja	0,1	0,2	0,5	0,9	2,2	10,6	34,7	50,8
Grecja	1,6	3,8	9,2	16,6	23,4	30,4	11,4	3,6
Hiszpania	0,3	1,0	2,7	5,8	9,6	20,5	23,1	37,0
Holandia	x	x	0,0	0,5	1,2	4,0	15,8	78,4
Irlandia	0,2	0,6	2,1	5,7	11,8	23,0	35,7	20,9
Litwa	12,2	11,1	10,5	9,2	8,9	11,1	9,7	27,5
Luksemburg	0,0	0,1	0,4	1,1	2,4	8,9	46,9	40,2
Łotwa	8,1	9,2	9,6	9,4	9,7	12,5	12,4	29,1
Malta	3,3	2,8	6,1	11,8	18,5	31,8	18,2	7,6
Niemcy	0,1	0,3	0,6	1,4	2,8	9,9	26,4	58,5
Polska	5,2	5,7	10,1	15,6	19,9	20,6	8,9	14,0
Portugalia	2,7	5,2	7,9	9,4	10,4	16,8	18,5	29,1
Rumunia	24,0	25,3	16,3	7,3	4,1	3,9	4,1	14,9
Słowacja	4,1	1,6	1,2	1,3	1,8	3,9	7,4	78,8
Słowenia	2,0	6,2	11,9	15,9	18,0	19,6	8,3	18,2
Szwecja	0,4	0,8	1,7	3,3	5,1	12,3	24,8	51,6
Węgry	7,6	3,7	4,9	6,5	7,5	11,5	11,0	47,3
Wielka Brytania	0,1	0,3	0,6	1,3	2,6	7,9	21,1	66,1
Włochy	0,8	1,9	4,4	7,0	10,4	18,8	19,1	37,5
UE-12	10,1	10,0	9,9	10,2	11,6	12,8	8,1	27,2
UE-15	0,4	0,9	2,1	3,8	6,2	14,3	24,6	47,8
UE-27	1,6	2,1	3,1	4,7	6,9	14,1	22,4	45,1

^a Dane dla Bułgarii, Cypru, Francji, Grecji, Hiszpanii, Portugalii, Rumunii, Słowacji, Wielkiej Brytanii i Włoch z 2005 roku.

Źródło: Eurostat.

RYSUNEK 2. Krzywa koncentracji Lorenza dla skumulowanych odsetków liczby gospodarstw rolnych według wielkości ekonomicznej i standardowej nadwyżki bezpośredniej w Polsce i pozostałych krajach UE w 2007 roku (UE-11 i UE-26 odpowiednio obejmują UE-12 i UE-27 bez Polski)

Źródło: Eurostat.

ZMIANY STRUKTURALNE W ZAKRESIE SKALI WYTWARZANIA W GOSPODARSTWACH ROLNYCH

Dla oceny przemian strukturalnych w sektorze rolnym istotne znaczenie mają procesy przemian w zakresie liczby producentów i skali produkcji. Zwykle cechą pozytywnie skorelowaną z przemianami strukturalnymi są procesy koncentracji, polegające na zmniejszaniu liczby producentów wytwarzających na większą skalę, przy jednoczesnym ciągłym procesie dostosowań, wynikającym z globalnej podaży i globalnego popytu na rynku danego dobra.

W produkcji roślinnej w analizowanym okresie można zaobserwować stabilizację liczby producentów i skali produkcji w przypadku produkcji zbóż. Dość dynamiczne zmiany zachodziły natomiast wśród producentów rzepaku i buraków cukrowych (tabela 10). W latach 2002–2007 liczba producentów zbóż kształtowała się w granicach 1,7 miliona, przy niewielkim wzroście powierzchni zasiewów. Przeciętna powierzchnia uprawy zbóż w gospodarstwie rolnym w analizowanych latach kształtowała się na poziomie 5 ha. Warto jednak odnotować, że nieco ponad połowa zasiewów zbóż skoncentrowana była wśród około 10% producentów, użytkujących gospodarstwa o powierzchni większej niż 10 ha UR, a średnia powierzchnia zasiewów w tej grupie w 2007 roku wyniosła ponad 25 ha. Trudno jednak doszukiwać się wpływu WPR na zmiany w skali wytwarzania zbóż.

TABELA 10. Zmiany skali w produkcji roślinnej w 2002, 2005 i 2007 roku

Skala produkcji [ha]	2002				2005				2007			
	gospodarstwa [tys.]		tys. ha UR		gospodarstwa [tys.]		tys. ha UR		gospodarstwa [tys.]		tys. ha UR	
Zboża												
Ogółem	1668,0	100,0	8293,7	100,0	1690,5	100,0	8328,8	100,0	1666,4	100,0	8348,1	100,0
Poniżej 1	525,0	31,5	235,0	2,8	528,5	31,3	246,6	3,0	468,1	28,1	222,0	2,7
1-2	294,5	17,7	404,0	4,9	315,2	18,6	440,2	5,3	319,1	19,1	447,2	5,4
2-5	418,9	25,1	1340,9	16,2	417,8	24,7	1352,6	16,2	442,4	26,5	1426,0	17,1
5-10	269,3	16,1	1859,8	22,4	265,3	15,7	1838,9	22,1	272,2	16,3	1890,1	22,6
10-20	114,9	6,9	1530,6	18,5	115,2	6,8	1537,2	18,5	114,8	6,9	1541,7	18,5
Powyżej 20	45,3	2,7	2923,2	35,2	48,6	2,9	2913,4	35,0	49,8	3,0	2820,4	33,8
Średnio	4,97				4,93				5,0			
Rzepak												
Ogółem	43,0	100,0	439,0	100,0	54,6	100,0	550,2	100,0	78,3	100,0	796,8	100,0
Poniżej 1	5,7	13,3	1,4	0,3	5,3	9,7	3,1	0,6	9,8	12,5	5,8	0,7
1-2	7,2	16,7	9,5	2,2	10,1	18,5	14,0	2,5	13,9	17,8	19,5	2,4
2-5	16,5	38,4	48,8	11,1	21,3	39,0	65,1	11,8	27,5	35,1	84,3	10,6
5-10	7,0	16,3	44,7	10,2	9,3	17,0	61,2	11,1	13,4	17,1	89,3	11,2
10-20	3,1	7,2	39,6	9,0	4,3	7,9	55,7	10,1	7,2	9,2	95,9	12,0
Powyżej 20	3,4	7,9	295,0	67,2	4,2	7,7	351,2	63,8	6,5	8,3	501,9	63,0
Średnio	10,2				10,1				10,2			
Buraki cukrowe												
Ogółem	101,3	100,0	303,0	100,0	81,0	100,0	286,2	100,0	66,9	100,0	247,4	100,0
Poniżej 1	21,3	21,0	8,2	2,7	9,8	12,1	5,9	2,1	7,8	11,7	4,8	1,9
1-2	33,3	32,9	42,2	13,9	26,5	32,7	36,5	12,8	22,5	33,6	30,7	12,4
2-5	36,5	36,0	100,3	33,1	34,0	42,0	99,2	34,7	27,7	41,4	78,9	31,9
5-10	7,2	7,1	44,1	14,6	7,8	9,6	49,1	17,2	6,0	9,0	38,7	15,6
10-20	2,9	2,9	108,2	35,7	1,7	2,1	21,8	7,6	1,7	2,5	22,3	9,0
Powyżej 20	2,9	2,9	108,2	35,7	1,2	1,5	73,8	25,8	1,2	1,8	72,0	29,1
Średnio	2,99				3,53				3,70			

Źródło: Jak w tabeli 1.

W przypadku rzepaku można odnotować istotny wzrost liczby producentów – z 43 tysięcy w 2002 roku do prawie 80 tysięcy w 2007 roku, przy jednoczesnym zwiększeniu powierzchni zasiewów z 439 tys. ha do niemal 800 tys. ha, czyli o ponad 80%. Równoległy wzrost liczby producentów i powierzchni zasiewów sprawił, że na niezmiennym poziomie, przekraczającym nieco 10 ha, pozostała w omawianych latach średnia wielkość plantacji. Na podkreślenie zasługuje duży i rosnący stopień koncentracji produkcji, spowodowany dominującym przyrostem powierzchni zasiewów wśród plantatorów uprawiających co najmniej 20 ha tej rośliny (prawie 60% przyrostu powierzchni zasiewów w latach 2002–2007 dotyczyło tej grupy rolników uprawiających rzepak). Przyrost i koncentracja produkcji rzepaku przynajmniej w części jest spowodowana akcesją Polski do UE, zarówno poprzez pełne uczestnictwo w jednolitym rynku europejskim (JRE), który w tej grupie asortymentowej nie pokrywa potrzeb rynku wspólnotowego, jak i za sprawą dopłat bezpośrednich, które poprawiły i stabilizują poziom dochodów uzyskiwanych przez polskich rolników z uprawy tej rośliny.

Wspólna polityka rolna istotną rolę odegrała także w kształtowaniu się liczby i skali plantatorów buraków cukrowych. Kwotowanie wielkości produkcji i reforma rynku cukru oraz procesy koncentracji w przemyśle cukrowniczym wywołały istotny, w stosunku do okresu sprzed akcesji, spadek liczby plantatorów buraków cukrowych o ponad 1/3 z ponad 100 tysięcy do niecałych 67 tysięcy, przy równoległym, ale jednak daleko mniejszym, zmniejszeniu powierzchni uprawy z ponad 300 tys. ha w 2002 roku do niecałych 250 tys. ha w 2007 roku, czyli około 18%. Spowodowało to zwiększenie wielkości przeciętnej plantacji z 2,99 ha w 2002 roku do 3,70 ha w 2007 roku. Mimo dynamicznie zmniejszającej się liczby plantatorów buraków cukrowych procesy koncentracji uprawy tej rośliny nie są daleko zaawansowane. W dalszym ciągu dominują plantatorzy uprawiający 1–5 ha tej rośliny, a największa powierzchnia uprawy skoncentrowana jest wśród producentów posiadających plantacje o wielkości 2–5 ha. Można jednak przewidywać, że zmniejszający się interwencjonizm na rynku cukru i produkcji surowca dla przemysłu cukrowniczego będzie stymulował koncentrację produkcji wśród największych plantatorów.

Integracja z UE, oprócz innych czynników, odegrała także zauważalny wpływ na przemiany strukturalne w produkcji zwierzęcej (tabela 11). Uczestnictwo w JRE zwiększyło presję przemysłu rolno-spożywczego na dostawy jednolitych partii surowca o wystandaryzowanej jakości. Wymagania jakościowe w zakresie produkcji mleka, mimo petryfikującej roli systemu kwot mlecznych, wywołały istotne przyspieszenie procesów koncentracji zarówno w okresie przed-, jak i poakcesyjnym. Można się spodziewać, że oprócz przesłanek ekonomiczno-organizacyjnych kolejny impuls dla procesu koncentracji w produkcji stanowić będzie wdrożenie komponentu C (cross-compliance – dobrostan zwierząt) oraz możliwość międzywojewódzkiego handlu kwotami mlecznymi od 2010 roku. W latach 2002–2007 liczba gospodarstw prowadzących chów bydła uległa zmniejszeniu o ponad 200 tysięcy (z 935,2 tys. do 718,3 tys.), czyli o prawie o 1/4.

TABELA 11. Zmiany skali w produkcji zwierzęcej w 2002, 2005 i 2007 roku

Skala chowu [szt.]	2002				2005				2007			
	gospodarstwa [tys.]		pogłowie [tys. szt.]		gospodarstwa [tys.]		pogłowie [tys. szt.]		gospodarstwa [tys.]		pogłowie [tys. szt.]	
Bydło												
Ogółem	935,2	100,0	5532,7	100,0	783,5	100,0	5842,5	100,0	718,3	100,0	5855,4	100,0
1	260,9	27,9	260,0	4,7	201,4	25,7	216,2	3,7	183,9	25,6	181,5	3,1
2	191,7	20,5	381,8	6,9	155,1	19,8	327,2	5,6	138,6	19,3	281,1	4,8
3-4	175,8	18,8	603,1	10,9	148,9	19,0	543,4	9,3	125,0	17,4	427,4	7,3
5-9	161,8	17,3	1051,2	19,0	134,8	17,2	934,8	16,0	117,1	16,3	767,1	13,1
10-19	95,4	10,2	1272,5	23,0	83,1	10,6	1203,6	20,6	78,3	10,9	1059,8	18,1
20 i więcej	49,6	5,3	1964,1	35,5	60,3	7,7	2617,4	44,8	75,4	10,5	3138,5	53,6
Średnio	5,9				7,5				8,2			
Krowy												
Ogółem	875,4	100,0	2873,2	100,0	730,3	100,0	2884,1	100,0	656,5	100,0	2824,6	100,0
1	401,8	45,9	402,2	14,0	341,1	46,7	340,3	11,8	313,2	47,7	313,5	11,1
2	191,7	21,9	382,1	13,3	149,7	20,5	299,9	10,4	127,4	19,4	254,2	9,0
3-4	131,3	15,0	445,3	15,5	94,2	12,9	317,3	11,0	76,2	11,6	254,2	9,0
5-9	93,7	10,7	603,4	21,0	73,0	10,0	478,8	16,6	63,0	9,6	415,2	14,7
10-19	44,6	5,1	574,6	20,0	50,4	6,9	669,1	23,2	51,9	7,9	697,7	24,7
20 i więcej	12,3	1,4	465,5	16,2	21,9	3,0	778,7	27,0	24,9	3,8	889,7	31,5
Średnio	3,3				3,9				4,3			
Trzoda chlewna												
Ogółem	760,8	100,0	18628,9	100,0	701,7	100,0	17716,9	100,0	664,0	100,0	18512,3	100,0
1-2	182,8	24,0	290,4	1,6	179,1	25,5	280,2	1,6	172,4	26,0	274,5	1,5
3-9	219,4	28,8	1147,1	6,2	195,5	27,9	1032,6	5,8	182,6	27,5	964,0	5,2
10-49	279,9	36,8	5950,1	31,9	254,7	36,3	5490,6	31,0	234,0	35,2	5042,4	27,2
50-99	48,0	6,3	3224,9	17,3	44,3	6,3	3025,5	17,1	43,2	6,5	2941,9	15,9
100-199	20,9	2,7	2758,4	14,8	18,9	2,7	2538,4	14,3	21,0	3,2	2814,4	15,2
200 i więcej	9,5	1,2	5257,6	28,2	9,2	1,3	5349,7	30,2	10,8	1,6	6475,0	35,0
Średnio	24,5				25,2				27,9			

Źródło: Jak w tabeli 1.

Jednocześnie wystąpił niewielki, bo około 5-procentowy przyrost stada bydła, co sprawiło, że średnia wielkość stada bydła wzrosła prawie o 40%, z 5,9 sztuki do 8,2 sztuk. Istotniejszy jest jednak wyraźny przyrost pogłowia w stadach względnie dużych, liczących ponad 20 sztuk. W 2002 roku gospodarstw rolnych posiadających takie stada było 49,6 tysiąca, a w nich skupione było 35,5% całości pogłowia, średnia zaś wielkość stada bydła w tych gospodarstwach liczyła prawie 40 sztuk. W 2007 roku liczba gospodarstw posiadających 20 i więcej sztuk bydła wzrosła do 75,4 tysiąca, w stadach tej wielkości było już skoncentrowane 53,6% całości pogłowia bydła w kraju, a średnia wielkość stada w tej grupie gospodarstw uległa zwiększeniu do 42 sztuk.

Podobny kierunkowy przebieg miały procesy koncentracji w chowie krów mlecznych. Liczba gospodarstw prowadzących ten kierunek chowu w latach 2002–2007 uległa zmniejszeniu o 1/4 (z 875,4 tys. do 656,5 tys.), natomiast średnia wielkość stada krów zwiększyła się z 3,3 do 4,3 sztuki, czyli o 30%. Wystąpiły też widoczne procesy koncentracji chowu krów mlecznych w stadach liczących powyżej 20 sztuk i w stadach liczących 10–19 sztuk krów. W 2002 roku liczba gospodarstw posiadających stada o liczebności 20 i więcej sztuk krów wynosiła tylko 12,3 tysiąca, a do 2007 roku zwiększyła się o ponad 100%, czyli do 24,9 tysiąca. W tym samym czasie udział tych gospodarstw w całości pogłowia krów w kraju zwiększył się z 16,2 do 31,5%, a średnia wielkość stada w tej grupie gospodarstw ukształtowała się na poziomie 36 sztuk. Mniej dynamiczny, ale warty odnotowania proces koncentracji krów mlecznych wystąpił w stadach liczących 10–19 sztuk. Liczba takich gospodarstw uległa zwiększeniu z 44,6 tysiąca do 51,9 tysiąca, natomiast udział tej grupy gospodarstw w całości pogłowia bydła w tym samym okresie wzrósł z 20 do 24,7%. Łącznie w 2007 roku liczba gospodarstw posiadających stada liczące 10 i więcej sztuk krów wynosiła 76,8 tysiąca, a skoncentrowane w nich było 56,2% całości pogłowia krów w Polsce. Można przypuszczać, że w świetle zapowiadanej likwidacji kwot mlecznych w 2015 roku i wdrożenia komponentu C (cross-compliance) w 2013 roku ta grupa gospodarstw rolnych będzie w krótkim czasie dominującym producentem i dostawcą mleka dla przemysłu mleczarskiego. Warto podkreślić, że proces koncentracji chowu krów jest jednym z najważniejszych czynników prowadzących do obniżenia jednostkowych kosztów produkcji i wzrostu opłacalności oraz konkurencyjności produkcji mleka [Komorowska 2006]. Zdaniem Sere-mak-Bulge i Pieniążek [2005], nadmierne rozdrobnienie produkcji mleka stanowi podstawową przyczynę niskiej wydajności pracy i niskich dochodów z produkcji mleka. Jak dowiedziono, proces koncentracji chowu krów postępuje wraz z koncentracją ziemi oraz pogłębianiem się specjalizacji w rolnictwie, jednak polski sektor mleczarski pod tym względem wciąż dzieli duży dystans w porównaniu do pozostałych krajów członkowskich UE.

Mimo licznych zawirowań na rynku wieprzowiny w analizowanym okresie nie zaszły istotne zmiany w zakresie skali i struktury produkcji. Co prawda liczba producentów trzody chlewnej w latach 2002–2007 uległa zmniejszeniu prawie o 13% (z 760 tys. do 664 tys.), ale nie wystąpiły istotne procesy koncentracji chowu w stadach większych i dużych, liczących 200 i więcej sztuk.

Można jednak sądzić, że procesy koncentracji w produkcji wieprzowiny będą zachodzić w najbliższej przyszłości, a wymuszą to ekonomiczne standardy wytwarzania w tym sektorze, narzucane przez najbardziej efektywnych producentów europejskich.

WNIOSKI

Na podstawie przeprowadzonych analiz można sformułować kilka następujących konkluzji końcowych:

1. W okresie poakcesyjnym nie zaszły w rolnictwie polskim zasadnicze zmiany w zakresie wielkości zasobów wykorzystywanych czynników produkcji. Można jednak obserwować pewne przeobrażenia, które przynajmniej w części można przypisać faktowi akcesji. Wraz z integracją z UE zahamowany został spadek powierzchni użytków rolnych, co wiąże się z poprawą ekonomicznych warunków produkcji rolnej, a głównie z możliwością uzyskania dopłat bezpośrednich. Niemal żadnym zmianom nie uległy ponoszone nakłady pracy, natomiast około 10-procentowy przyrost odnotowano w sferze nakładów kapitałowych w cenach stałych, liczonych jako suma zużycia pośredniego i amortyzacji.

2. Brak zmian w zasobach czynników produkcji i/lub ich nakładach bądź stosunkowo niewielki wymiar tych zmian sprawiły, że istotnym przemianom nie uległy również relacje między czynnikami produkcji. Rolnictwo polskie na tle rolnictwa całej UE charakteryzuje się niskim wyposażeniem zasobów pracy w ziemię i nakłady kapitału, co dowodzi słabej sytuacji konkurencyjnej rolnictwa polskiego w zakresie potencjału konkurencyjnego oraz przesądza o niskiej wydajności pracy w ujęciu sektorowym. Do jednej z gorszych w UE należy również relacja nakłady kapitału – zasoby ziemi, co wyznacza względnie małą intensywność wytwarzania w rolnictwie polskim, a tym samym małą produktywność ziemi. Ta ostatnia relacja nie upoważnia do negatywnych ocen, jednakże pod warunkiem, że jest to wybór, który prowadzi do produkcji tańszej poprzez niższą kapitałochłonność wytwarzania. Jednak w części gospodarstw rolnych w Polsce ekstensywna produkcja rolna nie jest wyborem gospodarujących, a przymusem wynikającym z braków kapitału i/lub umiejętności gospodarujących. Taki rodzaj ekstensywności w rolnictwie nie może być uznany za racjonalny.

3. Przemiany w strukturze obszarowej rolnictwa, które zaszły po akcesji Polski do UE, aczkolwiek widoczne, nadal są słabe i nie powodują istotnych przeobrażeń strukturalnych w rolnictwie polskim. Warunki, w których rolnictwo polskie funkcjonuje po akcesji, dały zaledwie pierwszy impuls tych zmian, natomiast dystans w zakresie struktury obszarowej między rolnictwem polskim a rolnictwem krajów UE o zbliżonej, a więc konkurencyjnej strukturze produkcji nadal pozostaje bardzo znaczący. Największym mankamentem struktury obszarowej rolnictwa polskiego jest to, że nadal większość zasobów ziemi rolniczej znajduje się we władaniu gospodarstw małych i średnich (do 20 ha UR). W rezultacie w większości gospodarstw rolnych wadliwe pozostają relacje mię-

dzy czynnikami produkcji, szczególnie między zasobami lub nakładami pracy a zasobami ziemi, a tym samym niska jest wydajność pracy i niski poziom uzyskiwanych dochodów, przez co trudna pozostaje sytuacja socjalna rodzin związanych z tymi gospodarstwami rolnymi, a bardzo ograniczone lub niemożliwe są procesy reprodukcji rozszerzonej majątku.

4. Przemiany struktury gospodarstw pod względem wielkości ekonomicznej, chociaż zauważalne, jednak są powolne. Można odnotować polaryzację struktury gospodarstw rolnych według ich wielkości ekonomicznej, przy wyraźnie szybszym tempie przyrostu gospodarstw największych ekonomicznie. Zmiany, które zaszły po akcesji, nie doprowadziły do zasadniczych przewartościowań w strukturze ekonomicznej gospodarstw rolnych. Analiza struktury rolnictwa polskiego względem rolnictwa pozostałych krajów UE, poprzez strukturę wielkości ekonomicznej gospodarstw rolnych, dowodzi jeszcze większego dystansu dzielącego od nich rolnictwo polskie niż w przypadku struktury obszarowej gospodarstw rolnych.

5. Mając na uwadze dotychczasowe doświadczenia międzynarodowe, które wskazują, że przemiany struktur agrarnych (struktury obszarowej, ekonomicznej, a także wytwórczej) są w dużym stopniu warunkowane wymianą pokoleniową rolników, nie można było oczekiwać nadzwyczajnego stymulującego wpływu WPR na przemiany strukturalne w rolnictwie polskim, a proces ten będzie musiał być względnie długotrwały.

6. Akcesja do UE wywołała na ogół pozytywne zmiany w zakresie skali wytwarzania i przyspieszyła procesy koncentracji wytwórczej w rolnictwie. W produkcji roślinnej dość dynamiczne zmiany zachodzą w przypadku produkcji rzepaku i buraków cukrowych, natomiast w produkcji zwierzęcej – głównie w chowie bydła i krów mlecznych.

7. Słabością polskiego rolnictwa jest to, że znaczący potencjał produkcyjny skupiony jest w dużej mierze w gospodarstwach rolnych prowadzących produkcję na małą skalę, która niejednokrotnie jest ich cechą trwałą. Ta wadliwość strukturalna przekłada się częstokroć na wadliwość technologiczną, a oba obszary wadliwości implikują małą produktywność czynników produkcji. Ta mikroekonomiczna słabość większości gospodarstw rolnych determinuje słabość rolnictwa polskiego w ujęciu sektorowym na JRE i mimo iż w warunkach akcesji osiągnęło ono istotny postęp produkcyjno-ekonomiczny, można wskazać, że potencjał konkurencyjny, będący pochodną zasobów czynników produkcji i ich struktury, nie jest silnym fundamentem konkurencyjności międzynarodowej polskiego sektora rolnego i wymaga dalszych przemian w zakresie struktur agrarnych i wytwórczych.

BIBLIOGRAFIA

- Adamowicz M., 1999: *Konkurencja i konkurencyjność w agrobiznesie. Aspekty teoretyczne i praktyczne*. „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej” 2–3.
- Buckley P.J., Pass Ch.L., Prescott K., 1988: *Measures of international competitiveness: A critical survey*. „Journal of Marketing Management” 2.

- Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2005 r.*, 2006. GUS, Warszawa.
- Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2007 r.*, 2008. GUS, Warszawa.
- Chesnais F., 1988: *Technical Co-operation Agreements between Firms*. „STI-Review” 4.
- Czubak W., Pawlak K., 2008: *Rozdysponowanie środków finansowych wynikających z mechanizmów Wspólnej Polityki Rolnej Unii Europejskiej na rozwój modelu rolnictwa industrialnego i zrównoważonego w Polsce*. W: *Z badań nad rolnictwem społecznie zrównoważonym* (6). Raport PW nr 102, IERiGŻ-PIB, Warszawa.
- Dzun W., Józwiak W., 2009: *Problemy poprawy struktury gospodarstw rolnych w Polsce*. „Wies i Rolnictwo” 2.
- Eurostat (<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>).
- Frenkel I., 1997: *Ludność, zatrudnienie i bezrobocie na wsi w latach 1988–1995*. IRWiR PAN, Warszawa.
- Gałczyńska B., 1998: *Zróżnicowanie przestrzenne poziomu wykształcenia ludności rolniczej w Polsce*. W: *Gospodarka przestrzenna obszarów wiejskich Polski*. XV Ogólnopolskie Seminarium Geograficzno-Rolnicze, Białystok – Toruń.
- Gorynia M., 1996: *Międzynarodowa konkurencyjność polskiej gospodarki a polityka ekonomiczna*. „Ekonomista” 4.
- Hunek T., 1999: *Opcje rozwoju rolnictwa polskiego w kontekście integracji z Unią Europejską – teoria, praktyka, polityka*. „Postępy Nauk Rolniczych” 3.
- Jeliński B., 2003: *Polska polityka handlu zagranicznego w warunkach członkostwa w Unii Europejskiej*. Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Józwiak W., 2009: *Efektywność polskich gospodarstw rolnych*. „Wies i Rolnictwo” 1.
- Józwiak W., Mirkowska Z., 2008: *Polskie gospodarstwa rolne w pierwszych latach członkostwa*. „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej” 2.
- Klepacki B., 2005: *Wykształcenie jako czynnik różnicujący zasoby, organizację i wyniki ekonomiczne gospodarstw rolniczych*. „Roczniki Naukowe SERiA” VII, 1.
- Komorowska D., 2006: *Koncentracja produkcji mleka w Polsce*. Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie „Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej” 61.
- Lubiński M., Michalski T., Misala J., 1995: *Międzynarodowa konkurencyjność gospodarki. Pojęcie i sposób mierzenia*. Raporty – Studia nad konkurencyjnością. Instytut Rozwoju i Studiów Strategicznych, Warszawa.
- Michna W., 2009: *Projekt regionalnych strategii rozwojowych dla poszczególnych grup gospodarstw rolnych*. IERiGŻ-PIB, Warszawa.
- Poczta W., 1994: *Rolnictwo polskie a rolnictwo EWG (studium komparatywne)*. Rozprawy Naukowe, 247, Wydawnictwo AR im. Augusta Cieszkowskiego w Poznaniu, Poznań.
- Poczta W., 2003: *Rolnictwo polskie w przededniu integracji z Unią Europejską*. Wydawnictwo AR im. Augusta Cieszkowskiego w Poznaniu, Poznań.
- Poczta W., Średzińska J., Standar A., 2008: *Sytuacja finansowa gospodarstw rolnych krajów UE według potencjału produkcyjnego*. „J. Agribus. Rural Dev.” 4 (10).
- Rolnictwo w 2007 r.*, 2008. GUS, Warszawa.
- Rytko A., 2003: *Środkowoeuropejskie Porozumienie Wolnego Handlu CEFTA jako studium rozwoju integracji europejskiej w sferze rolnictwa i gospodarki żywnościowej*. Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
- Seremak-Bulge J., Pieniżek K., 2005: *Zmiany struktur produkcyjnych*. W: *Rozwój rynku mleczarskiego i zmiany jego funkcjonowania w latach 1990–2005*. Raport PW nr 21, IERiGŻ-PIB, Warszawa.
- Siemiński P., 2008: *Konkurencyjność rolnictwa polskiego po przystąpieniu do Unii Europejskiej*. Rozprawa doktorska. UP w Poznaniu – SGGW w Warszawie.
- Stachowiak Z., 2004: *Ekonomia międzynarodowa wobec wyzwań cywilizacyjnych*. Akademia Obrony Narodowej, Warszawa.
- Systematyka i charakterystyka gospodarstw rolnych*. PSR 2002, 2003. GUS, Warszawa.

- Wasilewska E., 2006: *Tendencje zmian w strukturze aktywności ekonomicznej ludności wiejskiej*. Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie „Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej” 61.
- Woś A., 2003: *Konkurencyjność polskiego sektora żywnościowego. Synteza*. IERiGŻ, Warszawa.
- Wpływ zmian we WPR na wyniki ekonomiczne gospodarstw towarowych w Polsce w perspektywie do 2014 roku*, 2009. Red. E. Majewski, W. Ziętara. Wydawnictwo SGGW, Warszawa.

THE POTENTIAL OF POLISH AGRICULTURE AFTER FIVE YEARS OF EU MEMBERSHIP AS A FACTOR OF ITS COMPETITIVENESS

Abstract. The aim of the article is to identify the potential (resource-allocation) competitiveness of Polish agriculture in the conditions of integration with EU by means of the evaluation of the resources and allocation of production factors as well as the relations between them, and to indicate changes in the structure of agricultural farms in Poland and in the scale of production conducted by these farms. The results of the made analyses show that although in the conditions created by accession to EU Poland's agriculture has achieved an essential production-economic progress it still is characterised by low productivity, which proves that its agrarian and production structure is faulty and that further changes are needed to improve it.

Key words: competitive potential, resources and allocation of production factors, relations between production factors, structure of agricultural farms, scale of production conducted by agricultural farms